

УДК [373.3:376]: 316.723

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Марина Давидюк, Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

Узагальнено й систематизовано відомості про сутність, функції і складові елементи дитячої субкультури. Визначена роль дитячої субкультури у процесах освітньої та соціальної інтеграції дітей з особливими потребами. Визначено, що інтеграція спирається на володіння засобами комунікації, також ґрунтується на опануванні певних форм культури, які належать конкретній спільноті, тобто інтеграція передбачає певну культурну компетентність для порозуміння між членами спільноти.

Ключові слова: інтеграція, інклюзія, дитина з особливими потребами, дитяча субкультура, соціалізація.

Марина Давидюк, Винницкий государственный педагогический университет имени М. Коцюбинского, г. Винница, Украина

Использование потенциала детской субкультуры для создания инклюзивного образовательного пространства

Обобщены и систематизированы сведения о сущности, функциях и компонентах детской субкультуры, определена её роль в процессах образовательной и социальной интеграции детей с особыми потребностями. Адаптация, интеграция и развитие таких детей возможны при условии выстраивания вокруг них определенной системы жизненного уклада со своими иерархиями, связями и способами взаимодействия, погружающими ребенка в полноценную и адекватную его потребностям среду.

Интеграция предполагает определенный уровень культурной компетентности для взаимодействия и взаимопонимания между членами сообщества, чему вполне может способствовать детская субкультура как система норм поведения в мире и детских представлений о нем. Используя воспитательный потенциал элементов детской субкультуры – игры, детский фольклор, коллекционирование – педагогическая команда может более эффективно работать над созданием инклюзивной среды.

Ключевые слова: интеграция, инклюзия, дети с особенностями развития, детская субкультура.

© Давидюк М., 2017

Marina Davydyuk, Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

Using the potential of children's subculture for creating an inclusive environment

Phenomena of the childhood subculture become particularly actual research at the present stage of the development of educational systems, that allow to comprehend the traditional forms and methods of relationships regulations in children's groups.

The article summarized and systematized the information on the essence, functions, and components of child's subculture, defined its role in the processes of the educational and social integration of children with special needs. Education, adaptation, rehabilitation and development of children with special needs are only possible when an integrated life system is organized around them – a special space with its hierarchies, relationships, ways of interaction and so on. In this case, the child is completely immersed in an adequate environment that is required for his needs. The integration is based on the possession of communication means, but at the same time, it is based on mastering of certain forms of culture that belong to a particular community, that integration involves a cultural competence for understanding among community members.

Being the system of conceptions about the world and the children's standards in it, children's subculture maximizes a comfort integration into the peers' environment for the child with an atypical development. Using elements of the educational potential of children's subculture – games, children's folklore, collectibles – a pedagogical team can work more effectively on creating the inclusive educational environment.

Keywords: integration, the child with special needs, environment, inclusion, children's subculture, cultural practices, socialization, correction.

Актуальність проблеми дослідження. За даними ООН у світі нараховується близько 450 млн людей із особливостями розвитку, і це має вплив на соціальну політику держав, на систему охорони здоров'я і освітній простір. На початку XXI ст. сформувалася стійка тенденція до визнання пріоритетності інтересів і потреб особистості над суспільними інтересами, що створило передумови для переходу від принципів соціальної користі до визнання й поваги гідності кожної людини незалежно від її можливостей, здібностей і переконань. І це вплинуло на систему освіти: сьогодні в якості стратегічних завдань освітнього розвитку визнається створення умов для самореалізації кожної дитини, зокрема й тієї, яка має особливі потреби [6, 7 – 18].

Виникає і розвивається ідея створення особливого освітнього простору – середовища розвитку дитини, що в сукупності умов свого існування дає змогу розв'язувати навчальні, виховні, корекційні, соціально-педагогічні завдання (В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, Т. Скрипник, О. Федоренко та інші).

Освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості; сукупність можливостей для її розвитку, що містяться в просторово-предметному оточенні (В. Ясвін) [7].

З огляду на потребу створення освітнього середовища, спроможного дати кожній дитині можливість навчатися, розвиватися, соціалізуватися й самореалізовуватись, обґрунтовується концепція інклюзивного освітнього простору, який передбачає адаптацію

середовища до потреб кожної дитини за рахунок реформування освітнього процесу, методичної гнучкості й варіативності, сприятливого психологічного клімату, перепланування навчальних приміщень тощо.

В Україні інклюзивна освіта перебуває на етапі свого становлення. Інклюзію розглядають як неперервний процес підвищення участі кожної дитини в навчальному процесі та зменшення кількості випадків вилучення з нього. Навчальні заклади зі спеціальними (компенсуючими) групами/класами частково можна називати інклюзивними – діти з особливими освітніми потребами мають більше можливостей спілкування зі своїми однолітками, доступу до типової навчальної програми, ресурсів місцевої громади тощо порівняно з перебуванням у спеціальних навчальних закладах чи навчаючись удома» [3, 12].

Аналіз наукової літератури з проблеми, виокремлення невирішених раніше аспектів проблеми. Створення інклюзивного середовища для навчання й розвитку розглядається в більшості досліджень як подолання бар'єрів фізичного простору [7], формування команди фахівців, спроможних ефективно впроваджувати технології диференційованого навчання, виробляти стратегії корекції та реабілітації дитини з особливими потребами в умовах освітньої інтеграції, розвиток ціннісного ставлення до інклюзії всіх суб'єктів освітнього процесу [3].

Однак залишаються не розв'язаними чимало проблем, пов'язаних із адаптацією дитини з особливими потребами, розвитком її особистісних рис, комунікативної культури, введення в широкий соціокультурний та економічний контекст. Особливого значення набувають питання розвитку взаємин між однолітками, які навчаються в одному класі, але мають різний рівень психічного розвитку: часто в учнів початкової школи, які відвідують інклюзивні класи, немає мотивації до спілкування, вони мають незначну обізнаність щодо особливостей один одного, подекуди спостерігається наявність негативних соціальних установок і стереотипів стосовно дітей із нетиповим розвитком.

Дослідниками встановлено, що в колективі однолітків діти з нетиповим розвитком залежать від думки решти дітей – прояви різного роду упереджень стосовно особливої дитини можуть суттєво загальмувати її розвиток, спричинити низьку самооцінку, вплинути на соціальний статус, викликати емоційний дискомфорт [3, 23]. Для запобігання таким явищам психологи й педагоги інклюзивних класів (груп) послуговуються різноманітними технологіями, спрямованими на формування інклюзивного освітнього середовища: серед них і технології психологічного супроводу дитини з особливими потребами, і арт-педагогічні технології для налагодження комунікації між усіма учнями класу, і модифікації освітнього змісту, і диференційоване оцінювання навчальних досягнень і т. ін.

Освіта, адаптація, реабілітація й розвиток дітей з особливими потребами можливі лише тоді, коли навколо них організовується цілісна система життя – своєрідний простір зі своїми ієрархіями, зв'язками, способами взаємодії тощо. У цьому випадку дитина занурюється в повноцінне, адекватне її потребам середовище. Інтеграція дитини в спільноту однолітків передбачає розв'язання таких проблем, як створення колективного комунікативного поля й адекватних йому форм групового життя, а також синтез колективних форм співіснування з відповідним способом культурної регуляції. Інтеграція спирається на оволодіння засобами комунікації, але вона водночас ґрунтується на опануванні певними формами культури, які належать конкретній спільноті, тобто інтеграція передбачає певну культурну компетентність для порозуміння між членами спільно-

ти. У ракурсі проблеми створення інклюзивного середовища це означатиме наявність певних культурних норм і смислів, що забезпечуватимуть успішну комунікацію для всіх учасників, і сприятимуть максимально повному інтегруванню дитини з особливими потребами в освітній і соціальний простір.

Тому цікаво дослідити потенційні можливості дитячої субкультури для забезпечення комфортної інтеграції дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Дитяча субкультура, будучи особливою системою притаманних дитячому середовищу уявлень про світ, цінності, особливості поведінки й форми спілкування, свого роду культурою в культурі, живе за власними специфічними законами, проте вона органічно вбудована в культуру всього суспільства. Це своєрідна форма соціального навчання дітей, їхньої соціалізації, у якій носієм культурних цінностей є дитяче співтовариство. Діти виробляють власні традиції, ритуали, звичаї, через які відбувається трансляція культурних цінностей, досвіду соціальної взаємодії від покоління до покоління. Дослідники цього соціального феномену зауважують, що дитяча субкультура – відокремлена й самостійна частина загальнолюдської культури, представлена особливою дитячою мовою, власними формами спілкування, морально-етичними нормами [1]. Саме за рахунок дитячої субкультури, що передає прийдешнім поколінням особливості організації дитячої діяльності, норми світосприйняття й взаємин із однолітками, кожна дитина дістає шанс творити світ власної індивідуальності.

Чимало психологів і педагогів визнають нині високий виховний потенціал дитячої субкультури, акцентуючи її розвивальні можливості, визнаючи її потужним мезофактором соціалізації [2; 5]. Утім досі ніхто не розглядав функціональні можливості цього феномену в контексті освітньої інклюзії.

Метою нашої статті є визначення найбільш ефективних способів використання елементів дитячої субкультури для створення інклюзивного середовища й залучення дитини з особливими потребами в комунікацію з однолітками.

У дитячій субкультурі більшість сучасних науковців виокремлюють такі змістові компоненти, як-от: традиційні ігри (народні, військово-спортивні, сюжетно-рольові), дитячий правовий кодекс (знаки власності, права старших, закони обміну речами тощо), дитячий фольклор (страшилки, дражнилки, лічилки, заклички та ін.), дитячий гумор (анекдоти, приколи, жарти), дитячу магію й міфотворчість (небилиці, фантастичні історії, викликання казкових персонажів), дитячу словотворчість (неологізми), естетичні уявлення дітей (малюнки, поробки, «секрети»), зацікавленість до відвідування «страшних місць» (підвалів, звалищ тощо), будівництво вузькоутилітарних архітектурних споруд (куренів, землянок, штабів, будиночків на деревах), колекціонування, дитячу моду [1; 2; 4; 5].

Науковець В. Абраменкова вважає, що сенс дитячої субкультури для дитини полягає насамперед в тому, що, по-перше, вона організовує особливий психологічний простір, завдяки якому дитина набуває соціальної компетентності в групі рівних; по-друге, відкриває спектр можливостей для самореалізації в різних соціальних ситуаціях, дає можливість «приміряти» на себе різні моделі поведінки, будучи зоною варіативного розвитку, формує готовність до розв'язання проблем у непередбачуваних обставинах.

Скажімо, обзивалки й дражнилки висміюють негативні риси дітей, але водночас тренують емоційну стійкість і виявляються засобом виховання в дворовій компанії. По-

тішки, колискові, смішинки для маленьких дітей мають, крім заспокійливого впливу, і світоглядні функції: вони ознайомлюють дитину з моделлю й способом облаштування довколишнього світу, формують довіру до нього й до близьких людей, сприяють формуванню образу й схеми свого тіла [1].

Дитячі колекції різноманітних речей, «секретики», будівництво куренів (штабів, будиночків на деревах) дають змогу дитині позначити свою присутність у певному локусі фізичного простору, проявити власне «Я», що, зі свого боку, допомагає дитині пережити відчуття особистої відокремленості, яке повинно виникнути в результаті формування особистості та її автономності [4, 129 – 171].

Розглянемо інтеграційні та корекційно-розвивальні можливості таких змістових елементів субкультури дітей, як колекціонування, сюжетно-рольові ігри, створення «секретів» і творчість в «Альбомах друзів».

Дитяче колекціонування є однією з культурних практик, що спрямовуються на вироблення в дитини універсальних умінь (пошук, вибір, маніпулювання предметами) предметної діяльності та інтелектуальних здатностей (систематизація, диференціація, оцінювання). Такий вид дитячої активності дає можливість на основі спільних інтересів долучитися в комунікативну взаємодію з однолітками, знайти друзів. Для дитини з особливими потребами важливим для подальшої освітньої і соціальної інтеграції може виявитися захоплення колекціонуванням: сьогодні це не лише традиційні марки, календарики, вкладиші з жувальних гумок, а й фігурки з «кіндер-сюрпризів», машинки, наклейки, що ними можна обмінюватися (вступаючи в такий спосіб у контакт і знаходячи спільну мову із однолітками, які мають типовий розвиток), презентувати на уроках і в позакласній роботі (скажімо, тематичні колекції марок чи наклейок – «Транспорт», «Пори року» тощо), отримуючи шанс представити самого себе, свої вподобання однокурсникам (підвищити свій груповий статус). Тому радимо батькам, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, ще на етапі підготовки до навчання в школі, разом із дитиною започаткувати власну колекцію, з подальшим зменшенням втручання дорослого в процес дитячого колекціонування: добір предметів у колекцію повинен, як стверджують психологи, допомагати дітям розв'язувати власні психологічні проблеми, напрацьовувати особистісні ресурси для опанування нових соціальних ролей у дитячому співтоваристві.

Ще один компонент дитячої субкультури – сюжетно-рольова гра – має надзвичайно потужний корекційно-розвивальний вплив і стає фактором ефективності інклюзивного середовища за рахунок актуалізації її соціальних функцій.

У ході гри відбувається інтенсивний розвиток мовлення й мислення дитини, здатності розрізняти символічне й реальне (дитина розмовляє з однолітками, іграшками, різними предметами), імітує звуки (тварин, механізмів, природних явищ), вступає в рольові й реальні стосунки з іншими учасниками, дізнається про бажання й устремління інших людей, що стимулює розвиток емпатії, здатність обстоювати власну позицію, будувати й реалізовувати спільні плани. Тому вчителю інклюзивного класу варто спонукати дітей до організації сюжетно-рольових ігор на перервах та в позаурочний час – як не прикро, але сучасні учні на перервах захоплені здебільшого комп'ютерними іграми на мобільних пристроях, і можливості міжособистісної комунікації втрачаються.

Початок спільних ігор зовсім не передбачає, що дитина з типовим розвитком і дитина з особливими потребами стануть одразу товаришки ставитися одна до одної: завдання

педагога – пробудити в грі почуття емпатії, розуміння іншого, поваги до інших учасників, задоволення спільною діяльністю. Ігрові форми дитячої активності розвивають координацію рухів і вміння орієнтуватися в просторі, довільну увагу, спостережливість, швидкість реагування, стимулюють волю саморегуляцію, дисциплінують. Орієнтуючись на учасників гри з порушеннями слуху, варто використовувати мову жестів, яка в ігровому просторі стає мовою «втаємничених» – її мусять вивчити усі діти; для дітей з порушеннями зору потрібно добирати відповідні звукові сигнали, що визначатимуть перехід до іншої форми активності структурі гри, але ці сигнали стають регулятивними знаками для всіх учасників – словом, здійснюючи індивідуальний підхід до гравців з урахуванням особливостей розвитку і потенційних можливостей кожного, педагог може створити ситуацію успіху й комфортний мікроклімат для кожної дитини.

Корисним є також вироблення уміння програвати (зазнавати поразки) у грі – це стосується вже не сюжетно-рольових, а спортивно-змагальних ігор: у такий спосіб долається дитячий егоцентризм, негативні наслідки неправильного сімейного виховання – гіперопіки й гіперпротекції, випрацьовуються (в кожного учасника) стратегії впевненої поведінки і т. ін.

Ще один елемент субкультури дитинства – лічилки (різновид дитячого фольклору й свого роду інтродукція до гри) вже досить рідко використовується сучасними дітьми. Між тим, вони дають змогу тренувати навички усного рахунку, стимулюють дитячу фантазію, образне мислення, розвивають мовлення, пам'ять – що досить важливо як для учня із типовим розвитком, так і для дитини з особливими потребами. Наприклад:

*Десять, дев'ять,
Вісім, сім –
Замовкає в небі грім.
Линуть хмари де-не-де.
Далі цифра шість іде.
В лузі скошена трава –
П'ять, чотири, три і два.
Після двійки – одиниця.
От і йди тепер жмуриться!*

Педагогу варто звертати увагу дітей на цей важливий компонент гри, вчити їх користуватися лічилочками й давати завдання вигадувати власні. Знову ж таки, особлива дитина в умовах інклюзивного середовища, беручи участь у грі, розпочатій лічилкою, отримує шанс відчувати себе «включеною» в коло однолітків, такою, яка має рівні права й однакові зобов'язання перед спільнотою гравців, а також здобуває важливу соціальну навичку – диференціювати різні емоційні стани інших людей.

Цікавий своїми прихованими смислами й такий компонент дитячої субкультури, як «секрет»: композиція з природних і штучних матеріалів, прикрита скельцем (частіше за все) і закопана неглибоко в ґрунті, зазвичай поблизу ігрових майданчиків, на околицях прибудинкових територій чи рекреаційних зон неподалік шкіл (сквери, парки, де діти гуляють). Такі секрети роблять частіше дівчатка, хлопці мають «схованки», які показують лише найліпшим друзям. Часто на знак ствердження міцності дружніх стосунків діти роблять спільний «секрет» – своєрідний таємний знак, біля якого промовляють-

ся клятви й даються різного роду обіцянки (традиція поколінь дітей 80-х – 90-х років ХХ ст. наразі існує в дещо трансформованому вигляді – діти закопують або десь ховають якийсь наділений особливим смыслом предмет, що символізує їхній дружній зв'язок, і приходять до тайника, коли хочуть поділитися чимось дуже особистим). У аспекті нашого дослідження цікавим виявляється той факт, що такого роду «секрети» допомагають дітям з особливостями розвитку віднайти друзів серед однолітків, запускають механізми формування довіри до «Іншого», довіри до світу загалом. Звісно, ми не можемо примусити дітей до такої діяльності, дорослому – батькам, педагогу, психологу – можна просто ненав'язливо розповісти дітям про практику створення таких секретів у їхньому власному дитинстві, акцентуючи цінність цих спогадів у зрілому віці.

Гарна практика засвідчення дружніх стосунків і взаємних симпатій у середовищі молодших школярів в умовах освітньої інклюзії – побутування «Альбомів друзів», які дитина може заповнювати сама, або за допомогою дорослих. Ця форма дитячої творчості не обмежена жорсткими приписами, на відміну від анкети, де правила продиктовані власником, і виступає однією з форм ефективної комунікації в дитячому середовищі, що позитивно впливає на подальшу комунікацію в навчанні й спільну діяльність учнів. У «Альбомі» діти виявляють власні естетично-художні смаки й уподобання, хоча, швидше, це шанс ці смаки й уподобання розвинути, зіставляючи власний творчий продукт з іншими, фантазуючи й вигадуючи щось особливе. Для дитини з нетиповим розвитком це ще й чудова можливість формування дрібної моторики, навичок орієнтування на площині певного розміру (що в подальшому знадобиться для акуратного ведення шкільних зошитів), інтелектуальних умінь (дорослий, який допомагає дитині заповнити альбом, повинен акцентувати взаємозв'язок певного вірша, малюнка, фотографії зі станом внутрішнього світу людини, яка це писала, – так формується розуміння причинно-наслідкових зв'язків між невидимими почуттями людини і їхнім вираженням, доступним для споглядання; з іншого боку – можна зауважити цінність нематеріальних подарунків – віршів, малюнків, поробок – у людських взаєминах, що матиме виховний сенс).

Висновки. З огляду на сказане вище, педагогічно доцільним є використання різних елементів дитячої субкультури в роботі зі створення інклюзивного освітнього середовища. Це дає змогу:

- виробити навички ефективної комунікації дітей з неоднаковим розвитком;
- створити психологічно комфортний простір для навчальної та ігрової діяльності;
- стимулювати розвиток інтелектуальних умінь і навичок, художньо-естетичної і емоційно-вольової сфер дитячої індивідуальності;
- інтенсифікувати психомоторний розвиток, навчити обирати стратегії доцільної поведінки в середовищі однолітків і у соціумі загалом (тобто сприяти соціалізації);
- поліпшити корекційно-реабілітаційну роботу, запустити механізми компенсації порушень розвитку.

Викладене є лише одним із перших кроків у напрямі дослідження впливу елементів дитячої субкультури на інтеграцію в освітній простір дітей з особливими потребами. Подальших розвідок, з-поміж іншого, потребують питання розвитку ціннісно-мотиваційної сфери особливої дитини засобами дитячої субкультури, впливу символіки дитячої комунікації на інтелект і поведінку таких дітей.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА — ОСВІТА ДЛЯ ВСІХ

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абраменкова В. В.* Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре / В. В. Абраменкова. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2000. – 416 с.
2. *Варяниця Л.* Дитяча субкультура – важливий чинник соціалізації дитини / Л. Варяниця // Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрями сучасної освіти: II Міжнародна науково-практична конференція, 2 – 5 жовтня 2005: матеріали конференції. – Л.: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – Ч. 3. – С. 57 – 67.
3. *Інклюзивна освіта від А до Я: порадник для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк.* – К., 2016. – 68 с.
4. *Осорина М. В.* Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. 4-е изд. / М. В. Осорина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
5. *Попкова Т. Д.* Детская субкультура как социальный феномен / Под ред. Т. Д. Попковой, Б. В. Кондакова. – Пермь: Пермский гос. ун-т, 2010. – 176 с.
6. *Таранченко О. М.* Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / О. М. Таранченко, А. А. Колупаєва // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3(79). – 2016. – С. 7 – 18.
7. *Ясвин В. А.* Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.
8. *Loreman T., Deppeler J., Harvey D.* (2005). Inclusive Education. A practical guide to supporting diversity in the classroom. Routledge Falmer, London and New York.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Abramenkova V.V.* (2000) The social psychology of childhood: the development of the child's relationships in the child's subculture. Moscow, Russia: Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh: Publication NPO «MODEK», 416. [In Russian].
2. *Varyanytsya L. A.* (2005). Children's subculture – an important factor of child's socialization. Valuable priorities of education in the XXI century: guidances and directions of modern education: The Second International Scientific Conference, (pp. 57 – 67). Lviv: Lugansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko. [In Ukrainian].
3. *Zayerkova N., Tretyak A.* (2016). Inclusive education from A to Z: guidance for teachers and parents. Kyiv, 68. [In Ukrainian].
4. *Osorina M.* (2008). Secret world of children in the space of the adult world. 4th ed. Saint Petersburg: Piter, 304. [In Russian].
5. *Popkova T. D.* (2010). Children subculture as a social phenomenon. Perm: Perm State. University, 176. [In Russian].
6. *Yasvin, V. A.* (2001). Educational environment: from modeling to designing. Moscow: Sense, 365. [In Russian].
7. *Taranchenko O.* (2016). Education for children with disabilities in independent ukraine: strategic stage-by-stage development. Exceptional child: teaching and upbringing, 3 (79), 7 – 18. [In Ukrainian].
8. *Loreman T., Deppeler J., Harvey D.* (2005). Inclusive Education. A practical guide to supporting diversity in the classroom. Routledge Falmer, London and New York.